

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-2>

ISSN 2308-3778

ISSN- online 2411-0361

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ
ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education

Збірник наукових праць

Засновано в 1999 р.

Випуск 23

Книга 2

Київ – 2019

*Рекомендовано вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 10 від 31 жовтня 2019 р.)*

Головний редактор:

Канішевська Любов Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України.

Заступник головного редактора:

Малиношевський Руслан Васильович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту проблем виховання НАПН України.

Відповідальний редактор:

Докукіна Олена Михайлівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту проблем виховання НАПН України.

Редакційна колегія:

Алексєнко Тетяна Федорівна (м. Київ)
Бейгер Галина (м. Хелм, Польща)
Бех Іван Дмитрович (м. Київ)
Безкорвайна Ольга Володимирівна (м. Рівне)
Брежнєва Олена Геннадіївна (м. Маріуполь)
Вайнола Ренате Хейкіївна (м. Київ)
Вербицька Поліна Василівна (м. Львів)
Гавриш Наталія Василівна (м. Переяслав-Хмельницький)
Журба Катерина Олександрівна (м. Київ)
Комаровська Оксана Анатоліївна (м. Київ)
Крутій Катерина Леонідівна (м. Тернопіль)
Лаппо Віолетта Валеріївна (м. Коломия)
Луценко Ірина Олексіївна (м. Київ)
Момбек Алія (м. Алмати, Казахстан)
Назаренко Галина Анатоліївна (м. Черкаси)
Олексюк Наталія Степанівна (м. Тернопіль)
Рейпольська Ольга Дмитрівна (м. Київ)
Скшидлевски Павел (м. Хелм, Польща)
Федоренко Світлана Вікторівна (м. Київ)
Чернуха Надія Миколаївна (м. Київ)

Т 43 **Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць.** Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. — Вип. 23. Кн. 2. — 2019. — 232 с.

До збірника ввійшли наукові праці вітчизняних учених у галузі теорії і методики виховання.

Автори спрямували свій науковий пошук на багатоаспектне висвітлення шляхів реалізації сучасних підходів до змісту, форм і технологій виховної роботи.

Наказом МОН України від 12.05.15. № 528 збірник поновлено в переліку фахових видань.

Збірник включено до міжнародних науково-метричних баз даних Google Scholar; Index Copernicus; European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS); Ulrichsweb Global Serials Directory.

За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори.

Сторінки збірника вміщують дискусійні матеріали, тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної колегії.

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове.

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2018.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:

Серія КВ № 20149-9949 ПП

ЗМІСТ

<i>Мачуський В.</i> Стан сформованості культуро-створювальної позиції у вихованців закладів позашкільної освіти: аналіз результатів дослідження	4
<i>Миропольська Н.</i> Міжкультурне освітньо-мистецьке середовище старшої школи	15
<i>Окушко Т.</i> Проблема виховання громадянськості учнівської молоді в громадських об'єднаннях у науковому дискурсі: український та зарубіжний досвід	28
<i>Охріменко З.</i> Теоретико-практичний аспект формування ціннісного ставлення до праці молодших школярів у процесі батьківсько-вчительської взаємодії	45
<i>Петушкова Л.</i> Зміст та структура програми підготовки патронатних вихователів	58
<i>Піддячий М.</i> Сутність підготовки до праці: особистісний та суспільний виміри	71
<i>Пруцакова О., Пустовіт Н., Логінова А.</i> Дослідження гармонізації відносин школярів із природою	88
<i>Ратинська І.</i> Виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній діяльності.....	104
<i>Роговець О.</i> Тренінг як організаційна форма роботи у формуванні в підлітків цінності життя	118
<i>Семенюк С.</i> Поняття стійкості дітей-іммігрантів у контексті соціальної роботи: європейський досвід	128
<i>Tishchenko A.</i> Education of the foreign language communicative culture of students of humanities in higher education	139
<i>Третяк О.</i> Виховання цінності життя у молодших школярів	151
<i>Федорченко Т.</i> Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у процесі впровадження тренінгової технології	166
<i>Харченко Н.</i> Соціальне партнерство в освіті: переваги і можливості	179
<i>Шахрай В.</i> Удосконалення взаємодії школи і сім'ї як педагогічна умова формування у підлітків цінності життя	195
<i>Шкляр Н.</i> Проблема адаптації дітей раннього віку до умов ЗДО як психолого-педагогічна проблема	210
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	221
ВІДОМОСТІ ПРО ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТА РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ...	230

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-2-151-165>

УДК 37.015.31: 17.022.1: 373. 3

ORCID ID 0000-0002-1160-055X

Ольга Третьак,

кандидат педагогічних наук,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ

ВИХОВАННЯ ЦІННОСТІ ЖИТТЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі виховання цінності життя у молодших школярів. На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури, особистісно орієнтованого та суб'єкт-суб'єктного наукових підходів та принципів, узагальнення емпіричних даних поняття «цінність життя» людини розглядається як можливість її самоздійснення і самореалізації, як феномен і певний ресурс, який використовується для досягнення життєвих цілей, знаходження і розвитку нових смислів, осмислення значущості життя та власного вибору у його творенні.

Визначено експериментальну базу дослідження. За допомогою критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісно-вчинкового) та відповідних показників, відповідного діагностувального інструментарію виявлено високий, середній і низький рівні вихованості цінності життя у молодших школярів.

Доведено, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом у вихованні цінності життя. Уперше в роботі обґрунтовано структурно-функціональну модель та педагогічні умови виховання цінності життя у молодших школярів (підготовка вчителів до виховання цінності життя у молодших школярів; розроблення та впровадження методики виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі; забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні цінності життя у молодших школярів).

Наголошено, що структурно-функціональна модель відображає виховання цінностей життя у молодших школярів як систему (з внутрішньою структурою, на основі взаємозв'язків та взаємозалежностей) та включає етапи конструювання; становлення зв'язків між елементами моделі; порівняння реальних та ідеальних характеристик; виявлення розбіжностей та корегування моделі; інтерпретація отриманих даних; практична перевірка результатів прогностичної моделі. Структурні компоненти розробленої моделі відображають особливості взаємодії всіх суб'єктів виховного процесу, що забезпечують найважливіші функції, серед яких: пізнавальна, інтегративна, партнерська, стимулююча, корекційна.

Практичне значення полягає у можливості її використання у виховному процесі початкової ланки освіти та підготовки вчителів початкової школи.

Ключові слова: критерії вихованості, молодші школярі, цінність життя, педагогічні умови, рівні вихованості.

- Мантуленко, В. (2006). *Використання мультимедійних засобів у навчальній та професійній діяльності*. Самара. 36.
- Пригожин, І. (1986). *Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою*. Москва: Прогрес.
- Про Раду Європи. Постійне представництво України при Раді Європи (2017). Взято з <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/about>
- Сепір, Е. (2001). *Вибрані праці з мовознавства та культурології*. Москва. *Совет Европы. Европейская культурная конвенция*. Взято з www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/018
- Тихомиров, В. (2017). *Світ на шляху до smart-суспільству*. Взято з <http://me-forum.ru/upload/iblock/982> (Дата звернення: 4.07.2017)
- Про впровадження пілотного проекту «Learning-SMART навчання» (2012). *Наказ МОН №812 від 12.07.2012*. Взято з <http://osvita.ua> (Дата звернення: 20.08.2016)
- Фельдштейн, Д. (1996). *Хрестоматія по возрастній психології. Учебное пособие для студентов*. Москва: Институт практической психологии.
- Ширяй, А. (2018). *Smart образование в информационном обществе*. Взято з http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2014/pdf/d01/s14/s14_018.pdf (Дата звернення: 8.12.2018)

References

- Byram, M. (1991). *Investigating cultural studies in foreign language teaching*. Multilingual Matters.
- Feldstein, D. I. (1996). *Khrestomatia po vozrastnoi psikhologii* [Readings in age-related psychology.] Moscow: Institute of Practical Psychology.
- Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In *Sociolinguistics. Selected Readings* (pp. 269-293). Great Britain: Penguin Books Ltd.
- Gren, S., & Lynne, S. (2010). *Web 2.0 how-to for education*. (1st ed.) USA.
- Bochova, V. (2010). *Sotsiokulturnye problemy yazyka i kommunikatsii* [Socio-cultural problems of language and communication]. Moscow.
- Kendzior, P. I. (2017). *Polikulture vykhovannia uchniv u systemi diialnosti zahalnoosvitniogo navchshnoho zakladu* [Poly-cultural education of pupils in the system of secondary education institutions (theory and method)] (Dissertation Abstract, Kyiv).
- Mantulenko, V. V. (2006). *Vykorystannia multymediinykh zasobiv i navchalnii ta profesiinii diialnosti* [Use of multimedia in training and professional activities]. Samara.
- Prihozhin, I. (1986). *Poriadok z khaosu. Novy dialoh liudyny z pryrodoyu* [Order from a chaos. New dialogue between people and nature.] Moscow: Progres.
- Sepir, Ye. (2001). *Vybrani pratsi z movoznavstva ta kulturolohii* [Selected works on linguistics and culturology]. Moscow.
- Tikhomirov, V. (n.d.). *Svit na shliahu do smart-suspilstva* [The world is on the way to smart-society]. Retrieved from <http://me-forum.ru/upload/iblock/982>
- The official website of the Council of Europe (2014). *The European Cultural Convention*. Retrieved from <http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/018>
- The official website of the Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe (2014), *On the Council of Europe*. Retrieved from <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/about>
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2012). *Pro vprovadzhenia pilotnogo proektu «Learning-SMART navchannia»*. [On the implementation of the pilot project "Learning SMART-training"] (Decree No 812, July 12). Retrieved from <http://osvita.ua>
- Shyriai, A.V. (n.d.). *Smart obrazovanie v informatsionnom obshestve* [Smart education in the information society]. Retrieved from http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2014/pdf/d01/s14/s14_018.pdf

Tretyak Olga

*PhD in Pedagogy,
Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Borys Kyiv Grinchenko University of,
Kyiv*

EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S VALUE OF LIFE

***Abstract.** The article is devoted to the actual problem of education of primary schoolchildren's value of life. Based on the analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature, personally oriented and subject-subject scientific approaches and principles, generalization of empirical data, the concept of "value of life" of a person is considered as an opportunity for its self-realization and self-realization, as a phenomenon and a certain resource, which used to achieve life goals, to find and develop new meanings, to understand the importance of life and their own choices in its creation. The experimental base of the study is determined. Using the criteria (cognitive, emotional-value, activity-action) and relevant indicators, the appropriate diagnostic tools revealed high, medium and low levels of education of primary schoolchildren's value of life. Proven primary school age is a sensitive period in bringing up the value of life. For the first time, a structural-functional model and pedagogical conditions of education of primary school children's value of life (preparation of teachers for education of primary schoolchildren's value of life; development and implementation of a methodology of education of primary school children's value of life in the educational-educational process; in educating the value of life in primary schoolchildren's).*

It is emphasized that the structural-functional model reflects education of primary schoolchildren's values of life as a system (with internal structure based on interconnections and interdependencies) and includes the stages of construction; making connections between model elements; comparison of real and ideal characteristics; identifying differences and adjusting the model; interpretation of the received data; practical verification of the results of the expected model. The structural components of the developed model reflect the peculiarities of interaction of all subjects of the educational process, providing the most important functions, among them are the following: cognitive, integrative, partnership, stimulating, corrective.

The practical importance lies in the possibility of its use in the educational process of elementary education and training of primary school teachers.

***Key words:** value of life, primary schoolchildren's, educational criteria, levels of education, pedagogical conditions.*

Вступ. В умовах розбудови демократичної, правової, суверенної України актуалізується необхідність виховання ціннісного ставлення до людини, яке б ґрунтувалося на принципах гуманістичної моралі.

Вихідні концептуальні засади виховання ціннісного ставлення до людини знайшли своє підтвердження у положеннях Національної доктрини розвитку освіти, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, а також Законах України «Про охорону дитинства» (Про охорону, 2019), «Про освіту» (Про освіту, 2019), «Про загальну середню освіту» (Про загальну, 2019), Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей (Бех, Алексеєнко, Кириленко, Кириченко, Корецька, Остапенко, Пруцакова, Харченко, Шкільна, & Журба, 2019), Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи (Бех, Ганнусенко, & Чорна, 2005) тощо.

Потреба виховання цінності життя у молодших школярів зумовлена тим, що саме в цей віковий період активно формуються основи світогляду, уявлення про людину і її життя

як найвищу цінність, виявляється ціннісне ставлення до інших людей (Бех, 2003; Савченко, 2009).

Аналіз стану дослідженості проблеми виховання у молодших школярів цінності життя свідчить про постійну увагу вчених різних галузей до проблеми моралі на методологічному, теоретичному та практичному рівнях.

На методологічному рівні ця проблема відображена в працях представників німецької класичної філософії (Кант, 2000), ідеалістичної філософії (Юм, 1998); феноменології (Шеллер, 1994); екзистенціалізму (Сартр, 1989); неофрейдизму (Фромм, 1993); християнської антропології (Бердяев, 1993; Соловйов, 1996). Проблеми гуманістичної моралі, ціннісного ставлення до людини вивчаються й сучасними філософами (Кремень, 2010; Ладиченко, 2008).

Формування моральної сфери молодших школярів та самоцінності життя людини стало об'єктом вивчення вітчизняних (Мясищев, 1960; Рубинштейн, 1989) і зарубіжних психологів (Маслоу, 2008; Роджерс, 1994). Вагомий внесок у дослідження виховання цінності життя у дітей молодшого шкільного віку зробили педагоги (Амонашвили, 2009; Савченко, 2009; Сухомлинський, 1977); гуманістичний підхід у вихованні цінності життя в умовах модернізаційних суспільних змін в Україні обґрунтували Журба, Киричок, Чорна, Кухар (Чорна, Журба, Киричок, & Кухар, 2008).

На сьогодні проблеми виховання цінності життя у молодших школярів є надзвичайно актуальною, що обумовлено зростанням рівня ризикованої поведінки молодших школярів, акселерацією, віковими кризами, що обумовлює пошуки ефективних методик виховання цінності життя у дітей цієї вікової групи.

Мета і завдання. Метою нашого дослідження є висвітлення специфіки виховання цінності життя у молодших школярів.

Відповідно до мети дослідження визначалися критерії, показники та рівні вихованості цінності життя у молодших школярів та розкривалася специфіка виховної роботи з виховання цінності життя у школярів молодшої школи.

Методи дослідження. З метою вирішення завдань нашого дослідження використовувалися методи аналізу наукової літератури, узагальнення теоретичних та емпіричних даних, діагностувальні методи (пряме і опосередковане педагогічне спостереження, методика незакінченого речення, ігрова діяльність, вправи-пиктограми, аналіз ситуацій морально-етичного спрямування, незалежних характеристик), статистичні методи обчислювання.

З метою виявлення рівнів вихованості ціннісного ставлення до людини молодших школярів у навчально-виховному процесі було проведено констатувальний етап експерименту, який охоплював 410 учнів 1–4-х класів НВК ЗОШ I–II ступенів № 34 економіко-правовий лицей «Сучасник» ДЮОЦ, гімназія імені Т. Шевченка, Кіровоградський колегіум, ЗНЗ № 16, ЗОШ «Мрія», № 29, 4 м. Кіровограда, Маловисківська ЗОШ I–III

ступенів № 3 Кіровоградської області, Смілянська загальноосвітня школа I–III ступенів Смілянської міської ради Черкаської області, Городищенська ЗОШ I–III ступенів № 2 Городищенської районної ради Черкаської області, Український коледж імені В. Сухомлинського № 272 м. Києва.

На різних етапах дослідження експериментом було охоплено 410 учнів 1–4-х класів, 198 батьків та 95 вчителів. До складу *експериментальної* групи (ЕГ) увійшло 93 учні 1–2-х класів та 110 – 3–4-х класів, до *контрольної* групи (КГ) – 103 учні 1–2-х класів та 104 – 3–4-х класів.

Критеріальну базу констатувального етапу експерименту склали три групи показників таких критеріїв, як: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-вчинковий.

До показників *когнітивного критерію* відносимо: знання, уявлення та судження молодших школярів про життя та людину як найвищу цінність, визнання права кожної людини на життя, а також етичні категорії гідності, справедливості, толерантності, відповідальності, розуміння їхньої ролі у житті кожної людини, суспільства.

Серед показників *емоційно-ціннісного критерію* виокремлюємо: задоволення від життя, прояв інтересу до життя, бажання самореалізуватися, спрямованість на ціннісне ставлення до життя кожної людини.

Показниками *діяльнісно-вчинкового критерію* є: вміння поводитися відповідально у різних життєвих ситуація, відстоювати власні права та поважати права інших людей, ухвалювати зважені рішення, допомагати іншим людям.

Обраний нами діагностувальний інструментарій, а також визначені критерії і показники сприяли об'єктивному висвітленню результатів дослідження.

Результати дослідження. Цінність життя люди розглядається як можливість її самодійснення і самореалізації, як феномен і певний ресурс, який використовується для досягнення життєвих цілей, знаходження і розвитку нових смислів, осмислення значущості життя та власного вибору у його творенні.

Використана нами «Методика незакінчених речень» показала, що діти молодшого шкільного віку розуміють життя як період існування тривалий у часі (16,9%), життєвий шлях (16,2%), безліч можливостей (15,3%), пригоди і вивчення світу (14,5%), відкриття нових вражень (13,2%), «кожна людина має свою історію» (11,0%), дар (9,4%), досягнення та навчання протягом усього життя (2,5%), задоволення (1,0%). Антонімами до поняття життя, молодші школярі вважають смерть (53,6%); апатію (21,2%); розчарування (12,1%); байдужість (10,2%); небажання жити (2,3%); відсутність удачі (0,6%).

У процесі використання ігрових методик у ході констатувального етапу експерименту ми спостерігали за особливостями міжособистісної взаємодії дітей, їхнім настроєм, виникненням утруднень і проблем у спілкуванні, проявом емоційних стереотипів тощо. Як правило, гра викликала у дітей позитивний емоційний стан, радісні переживання, задоволення від виконання ігрових завдань, позитивне сприймання оточуючих,

спрямовувала на моральну поведінку, викликаючи необхідність бути справедливим, відповідальним, толерантним, почуття власної гідності.

Гра «Камінчик у черевичку» спрямовувалася на виявлення дитячих проблем з однолітками. Спілкування у грі учні розпочинали з фрази: «У моєму черевичкові камінчик». І далі йшла розповідь про труднощі, що заважають їм почуватися комфортно, про те, на кого ображаються і чому не можуть зосередитися на уроці. Ця гра допомогла виявити і залагодити конфлікти чи непорозуміння між дітьми. Граючи, молодші школярі розповідали, що їм найбільше дошкуляє, коли вони відчувають дискомфорт (54,9%), переживають образу (46,2%), сором (35,7%), приниження (21,4%), не можуть помиритися із товаришем (16,8%), не можуть виходити за межі заборон дорослих (14,2%). Гра також виявила проблеми у спілкуванні 56,7% учнів, непорозуміння з рідними (31,4%), однокласниками (26,8%), наявність власних прорахунків (18,2%). Ще 19,9% молодших школярів страждають від прізвиськ, 8,4% – від глузування дорослих, 4,2% – від неприємних принизливих оцінювальних суджень педагогів, 3,8% – від лайки дорослих, 2,6% – від приниження з боку старших братів чи сестер, 1,9% – від насмішок старшокласників. Ще 1,5% школярів дошкуляють нагадування про їхні невдачі, 1,5% – недотримання слова, 0,9% – нечесність, 0,9% – несправедливість, 0,5% – недовіра дорослих, 0,2% – зрада товаришів тощо.

Важливу роль у процесі виховання цінності життя відіграє опора на емоційно-чуттєву сферу школярів. Емоції складають основу мотиваційної системи людини. І. Бех зазначає, що емоційне оцінювання конкретною людиною інших людей, а також оцінювання нею компонентів свого внутрішнього світу відбувається одними й тими самими емоційними засобами (Бех, 2003, с. 218).

Рівень сприйняття та розуміння емоційних станів людини молодшими школярами здійснювався за допомогою вправ-пиктограм. У ході проведення гри ми виходили з того, що «Мета психологічної діяльності суб'єкта співпереживання зводиться до сприйняття і визначення на основі експресивних реакцій (зокрема, вираз обличчя) емоційного стану суб'єкта переживання» (Бех, 2008, с. 131). Під час виконання вправи «Очі в очі» діти, об'єднавшись у пари, бралися за руки і намагалися мовчки передати за допомогою міміки різні емоції та почуття людини пов'язані з життям: «Я відповідальний», «Я щасливий», «Я сумний», «Я веселий», «Я ображений», «Я успішний», «Я дужий». По завершенню вправи підводилися підсумки та ставились відповідні запитання. Зокрема, на запитання «Що для тебе означає уміти цінувати життя?» учні 1–2-х класів дали такі відповіді: «дотримуватися правил поведінки» (58,1%), «дослухатися до порад дорослих» (33,8%), «робити добро» (5,6%), не наражатися на небезпеку (2,5%). Учні 3–4-х класів у своїх відповідях зазначали: «поважати право інших людей на життя» (51,4%), «бути виваженим» (29,9%), «бути дорослим» (15,8%), «бути самостійним» (9,5%), «нічого не боятися» (8,7%), «досягати мети» (6,6%).

Розмірковуючи над запитанням «Які цінності життя є найважливішими?», учні 1–4-х

класів сказали, що вважають найбільш значущими цінності родини (19,7%), дружби (16,4%), спілкування (9,9%), здоров'я (8,5%), навчання (4,4%), дозвілля (3,8%), фізичного розвитку (3,2%), творчості (3,2%), самовираження (2,5%), не замислювалися над цим (7,5%). Також частина дітей вважає, що цінностями життя є комфорт (7,5%), смачна їжа (4,9%), ігри та хобі (4,9%), захищеність (3,6%).

У своїй роботі ми опирались на науковий підхід І. Беха, згідно з яким „виховна ситуація – це соціальні умови, в яких дитина у стосунках із дорослими засвоює соціальні норми поведінки. Доцільно вибудована виховна ситуація має спонукати дитину до дій. Це відбувається завдяки створенню психологічних умов її емоційності, що сприяють формуванню у вихованця емоційних знань про моральну норму, знань, які емоційно переживаються, набувають особистісної значущості” (Бех, 2008, с. 128).

Тому в ході нашого дослідження особлива увага зверталася на розуміння дітьми емоційних почуттів, станів та умінь їх розрізняти, відгук на чужі переживання, що мало би спонукати дітей до пошуку моральних рішень. З цією метою дітям були запропоновані спеціальні проблемні ситуації морально-етичного спрямування.

Вибір сюжетів для побудови і вирішення ситуацій морально-етичного спрямування був обумовлений бажанням віднайти такі колізії, які би створювали емоційний вплив на дітей, щоб респонденти обирали своє рішення не раціонально, а за емпатійними спонуканими, слушно підкресленими Бехом: «Тільки емоційно пережите знання про моральну норму може спонукати дитину до відповідного вчинку. Інакше вона його не здійснить, а якщо таке й станеться, то лише внаслідок заохочувальних чи каральних санкцій дорослого» (Бех, 2008, с. 129).

У ході роботи над вирішенням пропонувананих ситуацій здійснювалась апеляція до свого «Я» молодших школярів через усвідомлення власних вчинків, їхнього значення для іншої людини, рефлексію. Після ознайомлення з життєвими чи казковими ситуаціями діти ділились своїми почуттями, висловлюючи думку про те, до кого вони відчувають більше жалю, а також намагаючись мотивувати свої відповіді. Робота з вирішення певних ситуацій показала, що відчувають і як діють у тій чи іншій ситуації молодші школярі.

Аналізуючи варіанти рішень дітей з тієї чи іншої ситуації, вчителі звертали увагу на те, як саме би діяли молодші школярі. Тобто, незважаючи на власне бажання залишитися осторонь, страх, егоїзм, їм удавалося прийняти рішення на користь іншої людини, або вони демонстрували байдужість, ворожість, власний егоїзм чи виявляли ціннісне ставлення до життя.

Результати проаналізованих ситуацій засвідчили, що першокласники у ставленні до життя виявляють більше егоїзму і прагматизму, наполягають на бажаному. Отже, діти зізнавались, що вони не завжди вчинили б так, як потрібно, і їм буває соромно за власні вчинки (75,6%). Залежно від ситуації сором переживають 14,1% учнів 1–4-х класів, взагалі не соромляться своїх вчинків 2,6%, не дали відповіді 2,6% учнів. Більш активнішими були

учні 3–4-х класів, хоча саме вони часто демонструють ризиковану поведінку, ігноруючи поради дорослих, що пояснюється акселерацією та переходом до підліткового віку.

У рішеннях ситуацій морально-етичного спрямування простежується спрямованість на цінність життя і ціннісне ставлення до людини у 10,4% учнів 1–2-х класів експериментальних груп та 11,4% – контрольних груп; 15,8% – 3–4-х класів експериментальних груп, 15,5% – контрольних груп. Після певних вагань змогли прийняти рішення на користь іншої людини 58,2% учнів 1–2-х класів експериментальних груп і 57,2% учнів контрольних груп та 63,2% учнів 3–4-х класів експериментальних груп, 64,3% – контрольних груп. Не готові поки що проявити ціннісне ставлення до людини 31,4% учнів 1–2-х класів експериментальних груп, 31,4% – контрольних груп. Серед учнів 3–4-х класів цей відсоток становить 21,0% в експериментальних групах та 20,2% – у контрольних.

Педагогічне спостереження за молодшими школярами, завданням якого було виявлення особливості їхньої поведінки у реальних умовах, проводилося за розробленою нами Програмою, яка складалася з блоків, що уможливили виявлення ставлення дитини до батьків, педагогів, ровесників, незнайомих людей, людей з особливими потребами, як поводить себе наодинці, у колі друзів, в учнівському колективі. Враховувалися мотиви дитячої поведінки: альтруїстичні, конформістські чи егоїстичні. Слід зауважити, що в одних і тих дітей мотиви деколи носили ситуативний характер. І, хоча діти приймали правильне рішення, важливо було встановити, чим вони при цьому керувалися: хотіли б, щоб їх помітили, похвалили, залагодити попередню провину, уникнути покарання чи докорів. Ми виходили з того, що поведінка дитини чи окремих вчинок складаються із послідовного ланцюжка: намір – мотив – вчинок – рефлексія. Намір, мотив і рефлексія відносяться до сфери свідомості і нерозривно пов'язані зі сферою діяльності. Ціннісне ставлення може проявлятися не лише у вигляді певної дії, а й прояву почуття емпатії, вміння відчувати стан іншого, співчутті тощо. Програма педагогічного спостереження передбачала створення реальних ситуацій, в яких молодші школярі могли би виявити цінності життя у родині, школі, на дозвіллі тощо. Результати були зафіксовані у протоколах педагогічного спостереження за учнями 1–4-х класів.

Прикладом може слугувати протокол педагогічного спостереження за учнями 3-Б класу ЗОШ I-II ступенів № 34 м. Кіровограда, зі змісту якого можна зробити висновок про об'єктивний розрив між рівнем знань і поведінкою молодших школярів. Незважаючи на те, що діти мають уявлення про моральні якості, у них відсутнє усвідомлення цінності життя. В основному діти керуються неписаними правилами про те, що можна і чого не можна робити. Особистісного ціннісного ставлення до життя не простежується, оскільки відсутнє розуміння скінченності життя.

Схожі результати було отримано й в інших класах. З метою отримання об'єктивних даних, педагогічне спостереження за поведінкою дітей здійснювалося на уроках, перервах, у їдальні, під час виконання домашнього завдання, прогулянок, екскурсій, виховних заходів, у

бібліотеці, на святах, на групі продовженого дня, під час відвідування сімей.

Практика підтвердила, що на уроках, у присутності вчителя, учні здебільшого поведуться чемно і дисципліновано та готові продемонструвати моральні якості. Ситуація змінюється у разі відсутності вчителя. Для прикладу, на перервах хлопчики нерідко сперечаються, виявляють агресію, штурхаються. В окремих випадках так само поведуться і дівчатка, що ймовірно вимагає прямого втручання педагога. Однак учителями, на жаль, мало аналізуються та оцінюються моральні дії і поведінка молодших школярів, тому лише окремі педагоги проводять бесіди з дітьми, намагаючись з'ясувати причини такої поведінки та пояснити необхідність дотримання правил поведінки на уроках і на перерві. Було підтверджено, що вчителі мають допомогти дітям усвідомити найголовніші життєві цінності, можливості та пріоритети.

При визначенні рівнів вихованості цінності життя у молодших школярів за методикою узагальнених незалежних характеристик ми користувалися кількісними показниками оцінок самих учнів, оцінок вчителів та оцінок батьків. Більшість суб'єктів виховного процесу досить об'єктивно оцінюють рівень вихованості цінності життя у молодших школярів, підтвердженням чого є узагальнені результати за визначеними нами критеріями і показниками.

Таким чином, було виявлено за рівнями вихованості цінності життя, молодших школярів із високим рівнем вихованості (7,4% – ЕГ та 7,3% – КГ), середнім (52,1% – ЕГ, 53,1% – КГ), низьким (40,5% – ЕГ і 39,6% – КГ).

Проведений нами науковий аналіз досліджуваної проблеми та діагностика рівнів вихованості цінності життя у молодших школярів виявив основні тенденції у педагогічній теорії і практиці, проблеми і прогалини, а також розробити структурно-функціональну модель (рис. 1.) та визначив педагогічні умови виховання цінності життя у молодших школярів.

Для проведення формувального етапу експерименту було розроблено структурно-функціональну модель виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі, у створенні якої ми керувалися принципами гуманістичної етики та Концепції гуманістичного виховання (Чорна, Журба, Киричок, & Кухар, 2008), концепцій особистісно орієнтованого (Бех, 2008) та суб'єкт-суб'єктного (Амонашвили, 2009) підходів.

Особистісно орієнтований підхід забезпечував виховання цінностей життя у молодших школярів через врахування потреб та ставлення до вихованців як найвищої цінності; увагу до внутрішнього світу та переживань дитини; персоналізацію виховання; адаптацію змісту навчальної і виховної інформації до рівня здатності її сприйняття вихованцями; врахування індивідуальних особливостей, здібностей, нахилів дитини, розвиток відповідальності, здатності усвідомлення наслідків власних дій; апеляцію та підтримку авторитетних дорослих.

Суб'єкт-суб'єктний підхід визначав взаємоактивну партнерську взаємодію вихователя

і вихованця, спрямовану на встановлення довірливих стосунків; почуття комфорту та захищеності через педагогічну підтримку, створення ситуацій успіху з метою їх мотивування та стимулювання до прояву цінності життя у реальній поведінці.

Структурно-функціональна модель здатна об'єктивно і цілісно відобразити процес виховання цінностей життя у молодших школярів, як систему, що має внутрішню структуру, взаємозв'язки, взаємозалежності та етапи (конструювання, становлення зв'язків між її елементами, порівняння реальних та ідеальних характеристик, виявлення розбіжностей, корегування, інтерпретацію даних, перевірку результатів прогностичної моделі).

Усі структурні компоненти моделі відображають особливості взаємодії суб'єктів виховного процесу, що забезпечують найважливіші функції, серед яких:

- *пізнавальна функція*, яка забезпечує засвоєння етичних знань та інтеріоризацію цінностей життя через формування умінь і навичок взаємодії з однолітками і дорослими, моральний досвід, а також через самопізнання, самооцінку, що визначає ставлення до себе;

- *інтегративна функція*, котра спрямована на активну взаємодію всіх учасників виховного процесу, сім'ї і школи, взаємозв'язок навчання і виховання, що спонукає дітей до практичного застосування у реальному житті здобутих знань, умінь і навичок;

- *партнерська функція*, що сприяє діалогу та суб'єкт-суб'єктній взаємодії усіх учасників виховного процесу, встановленню довірливих рівних стосунків, які є основою поваги та шанобливого ставлення один до одного;

- *стимулююча функція* – передбачає заохочення та спонукання дітей до прояву цінностей життя в різних ситуаціях, переконання їх у правильності такої поведінки;

- *корекційна функція*, яка реалізовувалась з метою подолання егоцентричних мотивів та деструктивних явищ у ставленні молодших школярів до життя, а також розвитку самоконтролю та саморегулювання власної поведінки на основі усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків.

Зазначені функції забезпечили ефективність експериментальної моделі та впровадження педагогічних умов виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Позиція нашого дослідження співпадає з думкою Гарячої, що педагогічні умови визначають «цілеспрямовану систему роботи, спрямовану на досягнення мети, вирішення поставлених педагогічних завдань через відповідний зміст, форми і методи виховання, що передбачає досягнення певного результату» (Гаряча, 2010, с. 88).

До педагогічних умов, що забезпечують ефективне виховання у молодших школярів цінності життя, відносимо, зокрема, такі:

- підготовка вчителів до виховання цінності життя у молодших школярів;
- розроблення та впровадження методики виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі;
- забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні цінності життя у молодших школярів.

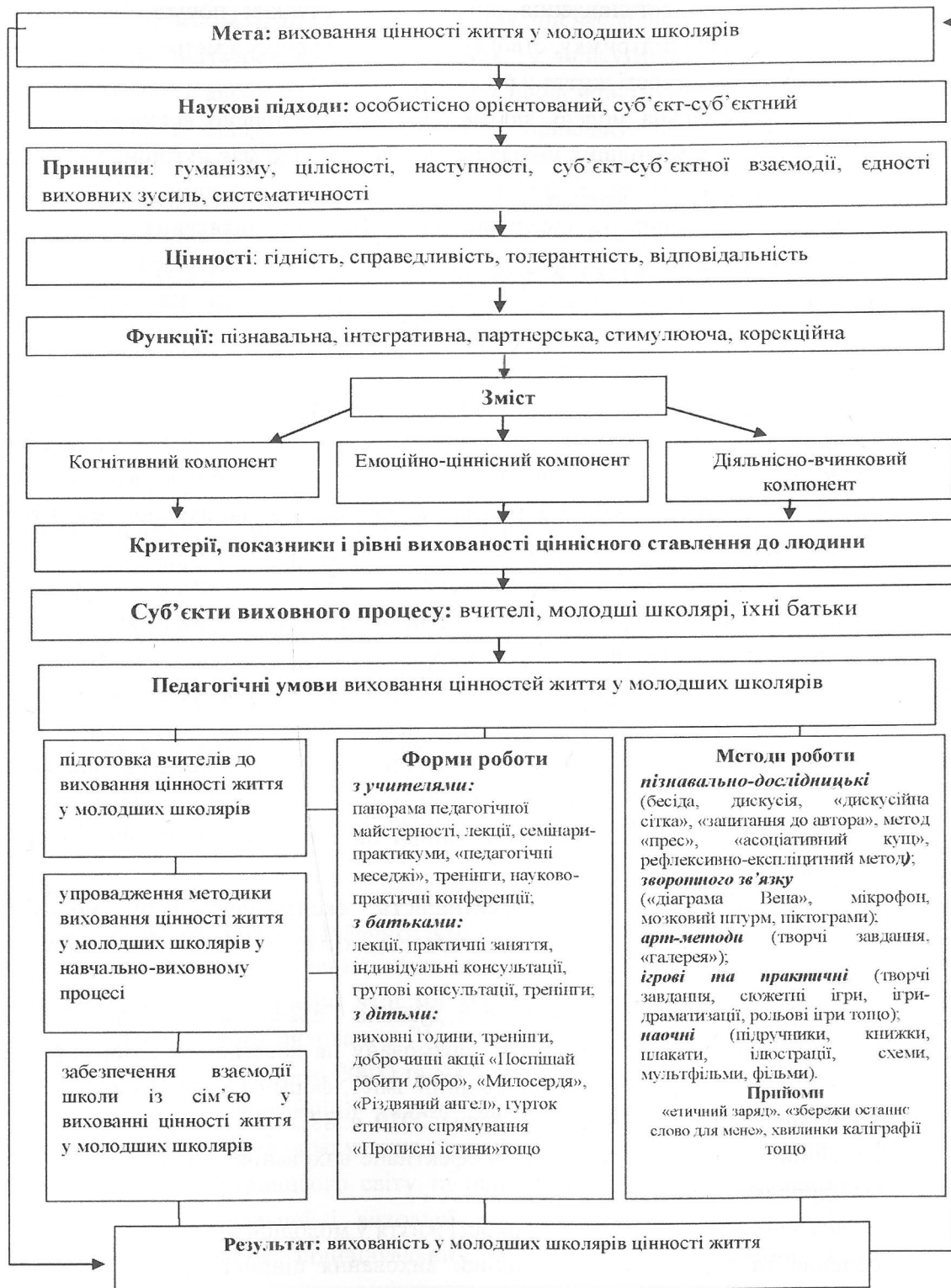

Рис. 1. Структурно-функціональна модель виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі

Зазначені педагогічні умови забезпечують ефективність через комплексність, взаємозв'язок і цілісність.

Педагогічні умови виховання у молодших школярів цінності життя детермінуються положеннями гуманістичної етики і відповідають *принципам* сучасного виховання, зокрема:

- *принцип систематичності і цілісності* забезпечує виховання цінності життя у молодших школярів через цілеспрямований вплив як на уроках, так і в позаурочній діяльності;

- *принцип наступності* передбачає неперервність у вихованні цінності життя на основі збереження та розвитку здобутих знань, умінь і навичок молодших школярів та встановлення зв'язку між їх реальними досягненнями та подальшим розвитком;

- *принцип гуманізації* вимагає ціннісного ставлення до дитини, її життя, поваги її прав, визнання пріоритету її інтересів, права бути собою;

- *особистісно зорієнтований принцип* опирається на активність, ініціативність та індивідуальні особливості конкретного вихованця, його інтереси, цінності, ставлення дитини до себе та до інших, а також передбачає посилені виховні завдання з метою усунення протиріч та досягнення успіху у вихованні цінностей життя;

- *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії* вимагає ставлення до дітей як суб'єктів виховання, здатних змінити самих себе, виявляти повагу до людей;

- *принцип єдності виховних зусиль*, який допомагає скоординувати зусилля школи, сім'ї та інших соціальних інститутів у вихованні цінності життя у молодших школярів;

Обговорення. Проблема цінності життя особистості перебуває у полі зору зарубіжних і вітчизняних вчених, які намагаються дослідити цей феномен у різних сферах і проявах.

Зокрема, американські учені (Gilligan, Osterberg, Rider, Derse, Weil, Litzelman, Plews-Ogan, Frankel, & Branch, 2019), залучивши 32 керівників медичних закладів різних штатів США, здійснили спробу розробити якісну і ефективну допомогу дітям та молоді, зважаючи на перспективи дитячого й молодіжного лідерства, опираючись на позитивні і негативні чинники, які впливають на якість і цінність життя.

Інші американські дослідники (Skinner, Bonnet, Schlundt, & Karlekar, 2019), проводили дослідження у сфері паліативної і хоспісної медицини й дійшли висновку, що цінності життя групуються довкола життєвих подій, сім'ї, системи підтримки, моральних цінностей, стану здоров'я.

Проблема цінності життя на сьогодні загострюється військовими діями на сході України, конфліктом демократичних і тоталітарних цінностей у сфері ідеології і педагогіки. Виховання цінності життя має ґрунтуватися на положеннях гуманістичної етики, відмовою від авторитарного виховання (Амонашвили, 2009), створенні умов для розвитку і саморозвитку особистості, формуванні відповідних компетентностей (Савченко, 2009), утвердженні гуманістичної картини світу та моральних орієнтирів у виховання (Бех, 2008),

розвитку моральної свідомості і самосвідомості (Савчин, & Василенко, 2005).

Основні ідеї нашого дослідження підтверджуються положеннями Програми «Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1-9 класів» (Чорна, Журба, Киричок, & Кухар, 2008) та Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей (Бех, Алексеєнко, Кириленко, Кириченко, Корецька, Остапенко, Пруцакова, Харченко, Шкільна, & Журба, 2019), де виховання цінності життя знайшло своє відображення в основних завданнях і цілях, що передбачає засвоєння елементів прикладної етики, формування спроможності розуміння морального світу інших людей та вміння вступати з ними у взаємодію, формування внутрішніх моральних регуляторів, стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянського миру, національної згоди.

Також, отримані нами результати підтверджуються дослідженнями та статистичними даними Бернацької, Гончар, Грітчиної, Канішевської, Карпушевської, Кузьменко, Лящук щодо узгодження позицій батьків і педагогів у вихованні цінності життя у дітей (Гончар, 2018; Канішевська, Свириденко, Кузьменко, Бернацька, Карпушевська, Грітччина, & Лящук, 2015).

Висновки. Шляхом теоретичного аналізу досліджено основні тенденції і наукові підходи у вихованні цінності життя у дітей молодшого шкільного віку та визначено принципи виховання цінності життя у сучасних умовах.

На основі визначених критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісно-вчинкового) та показників виявлено високий, середній і низький рівні вихованості цінності життя у молодших школярів. Визначено експериментальну базу дослідження.

Обґрунтовано структурно-функціональну модель та педагогічні умови виховання цінності життя у молодших школярів (підготовка вчителів до виховання цінності життя у молодших школярів; розроблення та впровадження методики виховання цінності життя у молодших школярів у навчально-виховному процесі; забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні цінності життя у молодших школярів).

Таким чином, упровадження структурно-функціональної моделі та педагогічних умов сприяло підвищенню рівня вихованості цінності життя у молодших школярів. Практичне значення статті полягає у можливості її використання у виховному процесі початкової ланки освіти та підготовки вчителів початкової школи.

Подальшого вивчення потребує проблема виховання цінності життя у школярів різних вікових груп, а також дослідження дитячих суїцидів та ризикованої поведінки, створення програм з підвищення рівня вихованості цінності життя для школярів та учнівської молоді з урахуванням сучасних викликів.

Список використаних джерел

- Gilligan, M. C., Osterberg, L. G., Rider, E. A., Derse, A. R., Weil, A. B., Litzelman, D. K., Plews-Ogan, M., Frankel, R. M., & Branch, W. T. (2019). Views of institutional leaders on maintaining humanism in today's practice. *Patient Education and Counseling (Vol. 102, Issue: 10)*. 1911-1916.
- Skinner, S., Bonnet, K., Schlundt, D., & Karlekar, M. (2019). Life Story themes: a qualitative analysis of recordings from patients approaching the end of life. *American Journal Of Hospice & Palliative Medicine. (Vol. 36, Is.: 9)*. 753-759.
- Амонашвили, Ш. А. (2009). *Чтобы дарить ребенку искорку знаний, учителю надо выпить море света*. Москва: ПромТехИнвест.
- Бердяев, Н. (1993). *О назначении человека*. Москва: Республика.
- Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості*. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь. 1(2)
- Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості*. Підручник. Київ: Либідь.
- Бех, І. Д., Алексеенко, Т. Ф., Кириленко, С. В., Кириченко, С. В., Корецька, Л. В., Остапенко, О. І., Пруцакова, О. Л., Харченко, Н. В., Шкільна, І. М. & Журба, К. О. (2019). *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*. Київ: ІПВ НАПНУ.
- Бех І., Ганнусенко, Н. & Чорна, К. (2005). Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи. *Українське релігієзнавство*. 4 (36), 265-281. Тематичний випуск: «Мораль. Релігія. Освіта».
- Бех, І. Д., Чорна, К. І., Журба, К. О., Киричок, В. А., Шкільна, І. М. & Коновець, С. В. (2016). *Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів*. Монографія. Харків: «Друкарня Мадрид».
- Гаряча, С. А. (2010). *Виховання основ етичної культури молодших школярів в навчально-виховному процесі*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
- Гончар, Л. В. (2018) *Узгодження виховних позицій вчителів і батьків на засадах партнерської взаємодії у формуванні цінності життя молодших підлітків*. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал. Івано-Франківськ: НАІР, 70-75.
- Журба, К. О. (2014). *Виховання культури гідності молодших підлітків у взаємодії сім'ї і школи*. Методичні рекомендації. Кіровоград: Імекс-ЛГД.
- Про охорону дитинства: Закон України від 07.03.2002 р. № 2745-VIII*. Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 19.09.2019).
- Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2745-VIII*. Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n3> (дата звернення: 19.09.2019).
- Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 2745-VIII*. Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n3> (дата звернення: 19.09.2019).
- Канішевська, Л. В., Свириденко, С. О., Кузьменко, Л. В., Бернацька, О. Б., Карпушевська, Л. Р., Грітчина, А. І. & Лящук, О. С. (2015) *Виховання цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу*. Матеріали за дослідженням. Харків: «Друкарня Мадрид».
- Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.
- Кремень, В. Г. (2010). *Філософія людино центрizmu в освітньому просторі*. Київ: Знання України.
- Ладиченко, В. В. (2008). *Гуманістичні основи організації державної влади*. (Дис. д-ра юридичних наук). Київ.
- Маслоу, А. (2008). *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург: Питер.
- Мясищев, В. Н. (1960). *Личность и неврозы*. Ленинград: ЛГУ.
- Роджерс, К. Р. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Универс».
- Рубинштейн, С. Л. (1989). *Основы общей психологии*. Москва: Педагогика.
- Савченко, О. Я. (2009). *Виховний потенціал початкової освіти*. Посібник для вчителів і методистів початкового навчання. Київ: Богданова А.М.М.

- Савчин, М. В. & Василенко, Л. П. (2005). *Вікова психологія*. Навчальний посібник. Київ: Академвидав.
- Сартр, Ж.-П. (1989). *Екзистенціалізм – це гуманізм*. Москва: Политиздат.
- Соловйов, В. С. (1996). *Оправдание добра: нравственная философия*. Москва: Республика.
- Сухомлинський, В. О. (1977). *Вибрані твори в 5 т.* Київ: Радянська школа. 3.
- Фромм, Э. (1993). *Психоанализ и этика*. Москва: Республика.
- Шеллер, М. (1994). *Избранные произведения*. (Ред.). А. Денежкина, Л. Поспел. Москва: Гнозис.
- Чорна, К., Журба, К., Киричок, В. & Кухар, І. (2008). Програма «Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1-9 класів». *Класний курівник*. 17-18 (29-30), 2-58.
- Юм, Д. (1998). *Трактат о человеческой природе*. Минск: ООО «Попурри».

References

- Gilligan, M.C., Osterberg, L. G., Rider, E. A., Derse, A. R., Weil, A. B., Litzelman, D. K., ... & Branch, W. T. (2019). Views of institutional leaders on maintaining humanism in today's practice. *Patient Education and Counseling*, 102(10), 1911-1916.
- Skinner, S., Bonnet, K., Schlundt, D., & Karlekar, M. (2019). Life story themes: A qualitative analysis of recordings from patients approaching the end of life. *American Journal of Hospice & Palliative Medicine*, 36 (9), 753-759.
- Amonashvili, Sh. A. (2009). *Choby darit rebenku iskorky znaniy, uchiteliu nado vypit more sveta* [To give the child a spark of knowledge, the teacher must drink a sea of light]. Moscow: PromTekhInvest.
- Berdiaev, N. (1993). *O naznacheni cheloveka* [On the person's mission]. Moscow: Respublika.
- Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti Vol.1. Osobystisno-orientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady* [Education of personality. Person-centered approach: theoretical and technological foundations]. Kyiv: Lybid.
- Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
- Bekh, I.D., Aliksieienko, T.F., Kyrylenko S.V., Kyrychenko, S.V., Koretska, L.V., Ostapenko, O.I., & Zhurba, K.O. (2019). *Prohrama «Nova ukrainska shkola» u postupi do tsinnosti* [The New Ukrainian School program is in the process of moving towards values]. Kyiv: IPV NAPNU.
- Bekh I., Hannusenko N. & Chorna K. (2005). *Kontseptsiia vykhovannia humanistychnykh tsinnosti uchniv zahalnoosvitnoi shkoly* [Concept of education of humanistic values of pupils of secondary school]. *Ukrainske Relihiieznavstvo*, 4 (36). 265-281.
- Bekh, I. D., Chorna, K. I., Zhurba, K. O., Kyrychok, V. A., Shkilna, I. M. & Konovets, S. V. (2016). *Vykhovannia moralnoi samosvidomosti zrostaiuchoi osobystosti v pozaklasnii diialnosti zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv* [Education of a growing personality's moral consciousness in the extracurricular activities of secondary schools]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd».
- Hariacha, S.A. (2010). *Vykhovannia osnov etychnoi kultury molodshykh shkolariv v navchalno-vykhovnomu protsesi* [Education of the basics of ethical culture of primary students in the educational process]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
- Honchar, L.V. (2018). *Uzgodzhennia vykhovnykh pozytsii vchyteliv i batkiv na zasadakh partnerskoi vzaiemodii u formuvanni tsinnosti zhyttia molodshykh pidlitkiv* [Aligning teachers' and parents' educational positions on the principle of partnership in formation of young adolescents' values of life]. In: *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiyni potentsial* (pp. 70-75). Ivano-Frankivsk NAIR.
- Zhurba, K.O. (2014). *Vykhovannia kultury hidnosti molodshykh pidlitkiv u vzaiemodii simi i shkoly* [Formation of a culture of dignity for younger adolescents in interaction between family and school]. Kirovohrad: Imeks-LTD.
- Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy* [The Law of Ukraine "On the protection of childhood" № 2745-VIII. (2002). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
- Pro osvitu: Zakon Ukrainy* [The Law of Ukraine "On education" № 2745-VIII. (2017). Data onovlennia 06.06.2019: Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n3>

Pro zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine "On General Secondary Education: Law of Ukraine"] № 2745-VIII. (1999). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n3>

Kanishevska, L.V., Svyrydenko, S.O., Kuzmenko, L.V., Bernatska, O.B., Karpushevska, L.R., Hritchyna, A.I. & Liashchuk, O.S. (2015). *Vykhovannia tsinnosti simeinoho zhyttia u vykhovantsiv zakladiv internatnoho typu. Materialy za doslidzhenniam* [Education of family life values among pupils. Research materials]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd».

Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [The Critique of pure reason]. Kyiv: Yunivers.

Kremen, V. H. (2010). *Filosofiia liudynotsentryzmu v osvitnomu prostori* [Philosophy of person-centrism in the educational space]. Kyiv: Znannia Ukrainy.

Ladychenko, V. V. (2008). *Humanistychni osnovy orhanizatsii derzhavnoi vlady* [Humanistic foundations of the organization of state power] (Doctoral dissertation, Kyiv).

Maslou, A. (2008). *Motivatsiia i lichnost* [Motivation and personality]. St. Petersburg: Piter.

Miasishchev, V. N. (1960). *Lichnost i nevrozy* [Personality and neuroses]. Leningrad: LGU.

Rodzhers, K. R. (1994). *Vzgliad na psikhoterapiiu. Stanovlenie cheloveka* [Take a look at psychotherapy. Becoming human]. Moscow: Izdatelskaia gruppa «Progress», «Univers».

Rubinshtein, S. L. (1989). *Osnovy obshchei psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. Moscow: Pedagogika.

Savchenko, O. Ya. (2009). *Vykhovnyi potentsial pochatkovoї osvity* [Educational potential of primary education]. Kyiv: Bohdanova A.M.M.

Savchyn, M. V. & Vasylenko, L. P. (2005). *Vikova psikhologhiia* [Age psychology]. Kyiv: Akademvydav.

Sartre, Zh.-P. (1989). *Ekzistentsionalizm – eto gumanizm* [Existentialism is humanism]. Moscow: Politizdat.

Soloviov, V. S. (1996). *Opravdanie dobra: нравstvennaia filosofiia* [Justification for good: moral philosophy]. Moscow: Respublika.

Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory: Vol. 3* [Selected works]. Kyiv: Radianska shkola.

Fromm, E. (1993). *Psikhoanaliz i etika* [Psychoanalysis and ethics]. Moscow: Respublika.

Sheller, M. (1994). *Izbrannye proizvedeniia* [Selected works]. Moscow: Gnozis.

Chorna, K., Zhurba, K., Kyrychok, V. & Kukhar, I. (2008). Prohrama «Vykhovannia humanistychnykh tsinnosti v uchniv 1-9 klasiv» [The program "Education of humanistic values among students of grades 1-9"]. *Klasnyi Kyrivnyk, 7-18* (29-30), 2-58.

Yum, D. (1998). *Traktat o chelovecheskoi prirode* [A treatise on human nature]. Minsk: OOO «Popurri».